

AZ ÚJFALUI-ÚJVÁROSI REFORMÁTUS ELEMI ISKOLA TÖRTÉNETE

ÍRTA: Németh Gábor

Rákospalotán törzsökös felekezet a református, egyes feltételezések szerint szinte a reformációval egyidejűleg jelent meg a településen.¹ A megújított hit öt alaptétele közül egy, az „egyedül a Szentírás” megköveteli az olvasottságot, így az iskolai oktatást. Reményik Sándor nem véletlenül kapcsolta össze sorsában az Isten házát, a templomot és az „emberiség” házát, az iskolát, mikor figyelmeztetett és könyörgött, hogy „ne hagyjuk” elveszni ezeket².

Ugyan jelen állás szerint csak 1749 óta ismerünk név szerint tanítót Palotáról³, de bizonyosan együtt járt az iskolaügy a reformáció megtelepedésével és meggyökerezésével. Így a mai óvárosi részen református felekezeti tanítás legalább négyszáz éve létezik, létezhet. A református egyház az idők folyamán több iskolát is szervezett és tartott fent, s természetesen más oktatási intézményekben (községi, városi, állami és magán) is végeztek hitoktatási, vallásnevelési szolgálatot. Az alábbiakban a Rákospalota-Újvárosi Református Egyházközség egykori elemi iskolájának történetét dolgoztuk föl vázlatosan.

Iskola az Újfaluban

Nem volt lényegesebb különbség az eltelt éveket tekintve Újfaluba kialakulása és református oktatási

intézmény e hely szerinti megalapítása között sem.⁴ A kialakuló településrészen lakó református szülők iskolás gyermekei a nagy távolság miatt körülményesen és nehezen jutottak el felekezeti iskolájukba, az Ófalu túlsó szélére, a Kossuth utcába. Telente az időjárás körülményei miatt ez a táv még inkább gondot okozott. Emiatt nem egyszer előfordult, hogy –főleg vegyes házasságban élő református gyermekeket- más felekezeti, vagy községi iskolába írtattak. A presbitérium ezért mielőbbi telekvásárlást és azon imaterem és iskola elhelyezésére alkalmas épület kialakítását határozta el.⁵ Ezt úgy tartották a legjobbnak, ha a község által az Újfaluban templomépítésre kapott területet kijelölik, majd alkalmasságától függően vagy azon kezdik az építkezést, vagy eladva megfelelőbb helyen vásárolnak telket, s ott alakítják ki az iskolát és imatermet.⁶ 1897 januárjában a presbiterek helyszíni szemlét tartottak a kialakuló településrészen. A legalkalmasabbnak a Rákos út-Arany J. u. sarkán lévő területet találták, mert „ez az épülendő Újfalunak központja (...) és másfelől mivel saroktelek s mivel a főút mellett magasban fekszik”.⁷ A kiválasztott telek több részből állt, mindegyik tulajdonosa hajlandónak mondta magát a terület átengedésére.⁸ Végül február elején hagyta jóvá az egyháztanács, majd az egyházközségi közgyűlés a vásárlást.⁹ Közel 4500

1 Írásos nyoma 1604-ből van annak, hogy Palotán református gyülekezet létezett.

2 Reményik Sándor: Templom és iskola

3 Két nevet is ismerünk egy időben: Kerepesi Mihályét és Szőke Istvánét, akik 1749-1783 között voltak tanítók Palotán. Földváry László:

4 Rákospalotai református egyház történetének áttekintése. Kézirat.

5 Az Újfaluba területén az 1880-as években az ún. Kisfaluba néhány háza már állt. A településrész az évtized közepétől kezdett igazán kialakulni és megerősödni. Tanulmányok Rákospalota-Pestújhely történetéből. Szerk.: Dr. Czoma László. Budapest, 1974. 130.o. A továbbiakban: Czoma) Ugyanakkor hivatalosan csak 1900 szeptemberében „alakították” meg Újfalut, mikor a képviselőtestület a III. kerület részeként megnevezte. Czoma 136.o.

6 Rákospalota-Óvárosi Református Egyházközség jegyzőkönyve, 1896. augusztus 9. (A továbbiakban: Róre)

7 Uo.

8 Róre 1897. január 26.

9 Egyikőjük, Kobza Pál cserefeldért, a másik két tulajdonos, D. Varga Istvánné Naszádi Zsuzsanna és Fellner József „illő árért” cserébe. Uo. – D. Varga Istvánné Naszádi Zsuzsanna később, mikor az egyház megvette telkét, 400 forintot felajánlott az építendő templom, iskola, paplak és tanítólak céljaira. Róre 1897. november 10.

9 Róre 1897. február 10. és február 14.

Kerti alkalom az iskola előtt a templomudvaron

négyszögöl földet vásároltak, amelyből viszont 1629 négyszögöltre nem volt szüksége az egyháznak, amint ezt már a vásárlás idején kimondták. A megvétel után eladandó telek bevételét (amely a Kinizsi és a Földváry¹⁰ utcák közötti részen volt, amelynek a parcellázásáról és eladásáról nem-sokára döntöttek is), illetve a község által adott terület értékesítéséből származó összeget levonva a vételár 2 forint 52 krajcárba került, amely a presbitérium szerint igen olcsó volt.¹¹

Ezen előzmények után meg is kezdték a sürgető építkezést.¹² Két terv érkezett a Kinizsi utca-Arany J. utca sarkára építendő iskolára, az egyháztanács az egyiket elvetette, mondván, túl

kicsi, a másikat, Balassa Ernő által beadottat átdolgozásra visszaadta. A második tervét már elfogadták a március 30-i ülésen. Kivitelezéssel Bock Mór rákospalotai építési vállalkozót bízták meg.¹³ Július 31-én „megelégedésének nyilvánítása mellett” az egyháztanács már át is vette az épületet, persze a vállalkozó (aki ekkor már nem Bock, hanem a társa, Frommer János volt) garanciavállalását hangsúlyozva – és az iskola külső, Kinizsi utcai homlokzatára kért és ígért alak elhelyezését szorgalmazva.¹⁴ Egyúttal Balassa Ernő főmérnöknek az építés előkészületeiben, folyamatában adott szakmai tanácsaiért és felügyeletéért 200 forint tiszteletdíjat szavazott meg az egyháztanács. Megépült Újfalu második iskolája.¹⁵

10 Ma: Oroszlán utca

11 Uo.

12 A meglévő két iskola túlszűfolt volt, mielőbb megoldást kellett találni erre a gondra. Róre 1898. január 9.

13 Róre 1898. április 27.

14 Róre 1898. július 31.

15 Az elsőt a római katolikus egyház hozta létre még 1890-ben. A reformátusok intézménye után a következő a sorban a községi elemi volt 1908-tól. Czoma 354. és 356.o. – Egy népszerű, de e tekintetben hibát tartalmazó könyv tévesen 1897-re tette az iskola működésének kezdetét. Talán ezt a téves adatot vette át az egyházközség is, mikor emléktáblát állított 2001-ben. (Buza Péter: Palotai tegnapok. Rákospalota, 1995. 114.o.)

A református elemi iskola címere

Az iskola életéről, működéséről ebből az időből nem tudunk sokat, az egyházi felettes hatóságok részére nem jelentettek semmi különösebb, fontosabb történést, a tanulói létszámról vonatkozó statisztikai adatok, számok sem voltak részletezve, külön a két településrészt lebonthatva.

Július 10-én meghirdették az újfalui tanítói állást, s egyúttal megállapították annak díjlevelét,¹⁶ s a hónap végére, 24-ére már ki is választották a megfelelőnek tartott személyt: Kovács Zsigmond kántor-tanítót, aki Gencsen volt éppen állásban (előtte Mikolán).¹⁷ Még a tanítás megkezdése előtt gondoskodni kellett az iskolai kályha és takaréktűzhelyek beszerzéséről, iskolaszolga alkalmazásáról¹⁸, az udvar bekerítéséről. Szintén még a tanítás megkezdése előtt a „közóhajnak” engedve a presbíterek megszavazták a tandíj 1 forint 15 krajcár-ra csökkentését azzal, hogy a nem református tanulóknak a korábbi teljes díjat kell lefizetniük, így egy forinttal drágábban iratkozhattak be.¹⁹

Az 1900-1901. tanévet változtatással kezdték: Kovács Zsigmondot áthelyezték (tulajdonképpen előléptették) az ófalui iskolába. Helyére Üllőről Horváth József kántortanítót hívták meg.²⁰

Annyit tudunk egyházmegyei jegyzőkönyvekből, hogy a palotai tanítók jeles-jó minősítéseket érdekeltek ki évről évre.

Az egyházközségi jegyzőkönyvekből viszont felbukkan az iskola napi életének egy-egy kis szelete. A felszereltségével kapcsolatban például az, hogy az újfalui iskola részére könyvszekrényt vásároltak,²¹ mosókonyhát alakítottak ki,²² a fővárosi tanácstól iskolapadokat kértek és kaptak is harmincöt darabot,²³ ám annak ellenére, hogy folyamatosan igyekeztek javítani a tanítási és tanulási körülményeket Újfaluban, az 1908. évi esperesi látogatás hiányosságokat állapított meg: „Az újfalusi iskolában a fali olvasótablea és a számológép hiányzik.”²⁴ Azt is felrótták, hogy az iskolaszék nem sokszor, mindössze „három ízben, a körlelkész és a körtanító egy ízben látogatták meg az iskolákat”.²⁵ A következő esperesi látogatások jelentéseiben, jegyzőkönyveiben már nem találhatók ilyesféle észrevételek, a későbbiekben

16 Tisztán a tanítói éves fizetés 800 forint lett, de ezen felül különböző, természetbeni és anyagi javakra is jogosult volt. Róre 1898. július 10.

17 A gyors döntésre magyarázat, hogy két évvel korábban az egyik ófalui iskolába hirdetett pályázatot az egyháztanács, Kovács Zsigmond akkor is jelentkezett az állásra. A presbitérium az akkor érdeklődő tanítók közül választott. Róre 1898. július 24.

18 Álljon itt az első iskolaszolga neve is: Molnár Sámuel alkalmazták e munkára, ami a következőkből állt: az iskola tisztán tartása, fűtése, a tanulók vízzel való ellátása, a hátralékok beszedése. Mindezt évi 200 forintot kapott fizetségül és lakást az iskola épületében. Róre 1898. október 23.- Alig egy évvel később Molnár Sámuel felmondott. Ez alkalmat adott az egyháztanácsnak, hogy újra meghatározza az iskolaszolga kötelességeit, amely a következő lett: „az iskolaterem tisztán tartása és annak fűtése, az épület környékének és udvarának rendben tartása, a gyerekeknek szünetekben friss víz húzása, a tanító fájának [ez az egyik természetbeni járandósága] felaprítása külön díj nélkül, a homok elhordásának felügyelete, adminisztráció, a homokért [úgy vették meg az egyik telket, hogy nagy halomban állt rajta a homok, az egyháztanács ennek értékesítését elhatározta] járó pénz beszedése, a tanító utasításainak és az egyház által bármilyen ügyben való megbízás teljesítése.

19 Róre 1898. augusztus 7.

20 RL 1900. évi közgyűlés, 9.o.

21 Róre 1902. november 16.

22 Róre 1905. július 16.

23 Róre 1907. május 5.

24 Róre 1911. április 11.

25 Uo.

mindig mindet rendben találtak. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a gondok megszűntek. Az egyháztanács több problémával szembesült.

Egyrészt visszatérő gond a tanítás minőségének fenntartása, amit megbírált az imént idézett esperesi jelentés is: „Írásbeli dolgozatokat az I-II. osztályban nem készítették. A számtanban kellő gyakorlottsággal nem bírnak, valamint az éneklésben is bizonyos hiányok mutatkoznak.”²⁶ Bár nem sűrűn, nem minden évben, de visszatérően inteni kellett a tanítókat feladataik pontosabb végzésére. 1909 áprilisában felszólította az egyháztanács az ismétlődő iskolát vezető tanítókat a vasárnapokon tartandó tanórák pontos betartására és a tanítványok rendszeres oktatására.²⁷ De az ő dolguk volt ellenőrizni mind az ófalui, mind az újfalui iskolából a III-IV-V-VI.²⁸ osztályos tanulóknak a vallásosabb nevelés miatt a vasárnap délelőtti istentiszteleten való megjelenését.²⁹ Természetesen a fegyelem fenntartása is nehézségekkel járt, főként úgy, hogy az „I-II. és a III-IV. osztályok rendszerint túlszűfoltak szoktak lenni, így sem a fegyelem nem tartható fent, sem a tanítás nem végezhető megfelelően”,³⁰ emiatt „a Presbitérium úgy határozott, hogy 70-70 tanulónál több nem vehető fel ezekbe az osztályokba”.³¹ A túlszűfolttság miatt kellett egy érdekes visszautasító döntést is meghoznia a presbitériumnak. 1913 augusztusában a községi iskolaszék kérte az egyházat, hogy a községi elemi iskolába járó református gyermekek

hittan oktatásra az újfalusi református iskolába járhassanak, mert a községi polgári leányiskolának a községi elemi iskolába való elhelyezése miatt üres terem a református hittan oktatására nem állt rendelkezésre. Az egyháztanács alapos vita után, „mivel az egyetlen tanterem minden nap le van foglalva a mi iskolás gyermekeink által

és így a községből oda jövő mintegy 150 gyermek részére a hittan órák tartására –hetenként 7-8 órában számolva– lehetetlen lenne mindig üres terem adni a mi iskolás gyermekeink tanításának megzavarása nélkül, s az új helyen való tanítása a községi gyerekeknek késői megjelenéssel és hiányosan lehetne, az ő oktatásukat sem segítené, egyhangúlag a kérés ellen szavazott”.³²

26 Uo.

27 Róre 1909. április 18.

28 Ez vagy elírás, vagy az ófalui iskolát is együtt értékelték ebből a szempontból az újfaluival.

29 Róre 1910. szeptember 25.

30 Róre 1912. szeptember 1.

31 Uo.

32 Róre 1913. augusztus 17.

Kertész Kálmán tanuló
bizonyítványának egy részlete

Másrészt elő-előfordultak panaszos, peres ügyek. Rendszerint helyben, az egyházközségi bírósági eljárásban megoldották ezeket. Gyakran személyes ellentétekből fakadó jelentésekből adódtak gondok: az iskolaszolga és a tanító egymást vádolják különféle vélt-valós sérelmekkel.³³ Az egyházközség bírósága igyekezett mindig igazságos és bölcs döntést hozni. Ez történt egy nagyobb volumenű ügyben is, mikor az a vád érte az egyik tanítót, hogy a tanítónővel „szerelmeskedtek” az osztályteremben. A megvádoltakat felmentették, a gyanút kimondó tanítót pedig az egyik iskolából áthelyezték a másikba – papíron legalábbis, ugyanis talán az érintett presztízse miatt a döntés a jegyzőkönyvek alapján nem látszik végrehajtottnak.³⁴

Ami egyébként a gyermekek tanítását-tanulását illeti, azt tudni, hogy a tanítási év szeptember elején kezdődött, s május végéig tartott. Minden iskolai év végén vizsgáztak az osztályok a presbitérium előtt. Mivel két helyen történt ez, egyik helyen a lelkész, másik helyen egy presbiter látta el az elnöki teendőket. A tanítás lezárását, a nyári szünidő megkezdését néha nagyobb ünnepség, majális keretében tették emlékeztetővé. Annymira nem volt ez hagyomány, minden évben megrendezett alkalom, hogy például 1908-ban maga az esperes volt az, aki „kijárta” a gyerekeknek az ünnepélyes tanévzárót: „az esperesi látogatáskor a nt. esperes minden osztályt megbiztatott, hogy az egyház idén részükre majálist rendez”, ezt követően természetesen nem tehetett mást az egyháztanács, mint elhatározta a majális megtartását, s a „gondnokokat

Az anyakönyvi napló folyószáma: 34

BIZONYÍTVÁNY

a Rákospalota-Újvárosi piskola IV. osztályában az
1914/15 iskolai év végén elért eredményről.

Magaviselet	<u>Kitűnő</u>
Szorgalom	<u>Kitűnő</u>
Vallástan	<u>Kitűnő</u>
Magyar nyelv	a) Beszéd- és értelemfejlesztés	<u>Kitűnő</u>
	b) Olvasás	<u>Kitűnő</u>
	c) Írás	<u>Kitűnő</u>
	d) Fogalmazás	<u>Kitűnő</u>
	e) Nyelvi ismeretek	<u>Kitűnő</u>
Számolás és mérés	<u>Kitűnő</u>
Földrajz	<u>Kitűnő</u>
A magyar nemzet története	<u>Kitűnő</u>
Állampolgári kötelességek és jogok	<u>Kitűnő</u>
Természeti, gazdasági és egészségi ismeretek	<u>Kitűnő</u>
Rajz	<u>Kitűnő</u>
Kézimunka	<u>Kitűnő</u>
Egyházi ének	<u>Kitűnő</u>
Ének	<u>Kitűnő</u>
Testnevelés	<u>Kitűnő</u>

Jegyzet:

Műveltségnapok és istentiszteletek száma: 11 igazoltan, igazolatlanul.

Órgovánai Rózsa (P. H.) Órgovánai Rózsa
igazgató-tanító. tanító.

Javítóvizsgáról szóló záradékra szánt hely:

Kelt 19..... hó..... napján.
(P. H.) tanító.

megbízják, hogy zenéről, virsliről és sós kifiről gondoskodjanak”.³⁵

A „nagy háború” kitörése nem volt hatással az iskolai életre csak annyiban, hogy az iskolakezdés előtt, 1914. augusztus 20-án megállapították: „mivel iskoláink nincsenek lefoglalva háborús nemesebb célokra, kezdődhet a tanítás”.³⁶ Később annyival lett kézzelfoghatóbb a háborús időszak, hogy 1916 tavaszán iskolai ünnepélyt rendeztek a Kárpátokban az oroszok által megrongált és felégetett települések megsegítésére.³⁷ A háborús környezetben némileg fellazult fegyelem miatt az egyháztanácsnak határozottabb jelzést kellett adnia a tanítók felé teendőikről, ezért a presbi-

33 Az újfalui tanító, Horváth József és az ottani iskolaszolga, Tóth András között alakult ki ez. 1904-ben és 1906-ban is foglalkozni kellett kettejük közti sérelmekkel.

34 A vádló Kovács Zsigmond volt, aki az ügy kirobbanásakor már 12 éve, a leghosszabb ideje volt palotai kántortanító. Ő vezette a nagyobb presztízssű belső, ófalusi iskolát, ő volt tanítók között a legtekintélyesebb. Talán ezért is, és talán azért, mert a vád megalapozottsága nem volt komolynak mondható, hiszen néhány tanuló, kisgyermek elmondása jelentette a bizonyítékot, az áthelyezést nem érvényesítették, legalábbis nincs fellelhető nyoma, így vagy nem történt meg, vagy nagyon rövid időre szűnt. Róre 1910. február 24.

35 Róre 1908. május 10.

36 Róre 1914. augusztus 20.

37 Róre 1916. április 13.

teri gyűlésen „a presbitérium, mint iskolaszék, a következő határozatokat hozza: - Az iskolai beiratkozások szept. 8-ig elvégzendők, a tanítás szept. 10-én megkezdendő. - A tanítókat felszólítják, hogy a tanórákat pontosan kezdjék, 8 órakor bent legyenek, ne háromnegyed 9-kor menjenek be, s óra közben ne hagyják magukra a gyermekeket. Délután is már 2 órakor az iskolában legyenek. - A gyermekeket mindkét helyen a vasárnap délelőtti gyermekistentiszteletre kell vezetniük a tanároknak, a mulasztásokra oda kell figyelniük és büntetniük kell. - Az értesítő könyvecske rendszeresen vezetendő és év végén minden osztályban minden gyermeknek kiadandó. - Az iskolai anyakönyvek az évről évre vizsga alatt mindig elkészítendőek és a felvételi naplókkal a lelkészi hivatalban beadandók. - Az ismétlő iskolások tanítására az eddiginél nagyobb gond fordítandó, a nem járók felszólítandók, a mulasztók büntetendőek. A miniszteri határozat szerint az ismétlősök október elejétől május végéig kötelesek iskolába járni.”³⁸

A „nagy háború” után

A nagy változást nem maga a nagy világgégés, – hiszen sem kórháznak, sem katonai szállásnak nem jelölték ki az épületet –, hanem annak következményei hozták. Az elveszített háború után Magyarország politikai és társadalmi rendszere is elveszni, megváltozni, de legalábbis megrázkódnival látszott. Talán ennek folyományaként 1918 decemberében furcsa határozatot hozott az egyháztanács az „újfalusi templom telkén lévő épület jellegéről”: megállapították az egyház által vásárolt területről, hogy azt az ottani híveknek

építendő imaterem számára vették, s az épület ezen túl még lelkészlaknak és harangozó lakásnak készült.³⁹ Az előterjesztésben hivatkoznak arra, hogy ez köztudomású tény, illetve három korábbi egyháztanács határozatra is rámutatnak, amely az épületnek ugyanezt a jellegét bizonyítja. Ezen jegyzőkönyvi határozatok azonban mind tartalmazzák az „iskola” megnevezést, bár valóban, e mellett használnak más célt megjelölő szót, kifejezést, fogalmat is: „templom és iskolatér”.⁴⁰ Minden más, az Újfaluban ezzel a területtel és épülettel kapcsolatos döntésnél egyértelműen fontos része a szándék jelzésének, így a megnevezésnek is az „iskola” kifejezés használata. Mégis miért törekedett az egyháztanács az iskolateleknek is vett terület, az iskolának is épült ház tartalmának, küldetésének megváltoztatására? 1919 augusztusában egy rövid visszatekintés olvasható, amiből fontos részleteket tudhatunk meg: 1919. április 4-én „a Munkástanács leltározta az ó- és újfalui iskolákat, átvette egyházunktól hivatalosan június 5-én, de azért egyházunk fizette és fizeti a tanítókat. A Tanácskormány augusztus 1-i bukása után a magy. vallás és közoktatási miniszter 4507/1919. eln. sz. rendelete értelmében a volt forradalmi kormányzótanácsnak XXIV. sz. rendelete az iskolák köztulajdonba vételéről hatályon kívül helyeztetett.”⁴¹ Talán ennek volt előzménye az épület jellegének megváltoztatása, ennek kivédésére értelmezte át korábbi törekvéseit, céljait az egyháztanács az újfalui telekkel és iskolával kapcsolatban. E gyanút erősíti, hogy miután a korábbi állapotot a polgári kormányzat helyreállította, pontosabban a jegyzőkönyvi szöveg szerint „a nemzetgyűlés döntésének megfelelő végleges megtörténeséig helyre állított”, tehát eleve feltételes módban kezelték az iskola visszaszolgáltatását, szinte azonnal, egy-

38 Róre 1917. szeptember 2.

39 Róre 1918. december 19.

40 Róre 1897. január 26., 1897. február 10. és 1897. február 14.

41 Róre 1919. augusztus 24.

Máté János az iskola növendékeivel

SZEKERES PÁL FÉNYKÉPE

hangú szavazással megszüntették az intézményt: „A Tanácsköztársaság iskoláinkat elvette, illetve államosította.⁴² Igaz, hogy az új kormány visszaadta azokat, de ha az államosítás megmaradt volna, rendkívüli károkat szenvedett volna az egyház, mert nemcsak az ófalui iskolaépületeit, hanem az újfalusi lelkészlakásnak és imateremnek épített, de ideiglenesen tanítói lakásnak és iskolának használt épületeit, valamint nagy templomterületét is elveszítette volna. „Egy újabb államosítás –ami előbb-utóbb bekövetkezik- okvetlen elveszi a mit most visszakaptunk. Ezen szempontból, de: tekintettel továbbá arra is, hogy újfalusi iskolánk csonka, csak 3 alsó osztálya van 65-70 gyerekkel egy tanító vezetése alatt, ennél fogva az eredmény nem lehet a mai követelményeknek megfelelő; és tekintettel arra, hogy a református öntudat fejlesztése –ami egyik célja felekezeti iskoláinknak- ilyen kis gyermekeknél csak igen csekély mértékben, sőt alig is munkáltható, s így egyházi szempontból a nagy anyagi áldozatnak nem felel meg a csekély vallásérkölcsei eredmény; tekintettel arra, hogy az ófalusi iskolánkba járó mintegy 300 református gyermek kivül a helybeli községi és állami iskolákba járó református gyermekek száma különben is meghaladja a 300-at, tehát a nagy többség más iskolákba jár: nem lehet hátrányos, ha azok, akik eddig újfalusi iskolánkba jártak, ezentúl a községibe fognak járni, mivel a vallásos oktatásról úgy, mint eddig, úgy ezután is gondoskodni fogunk; tekintet-

tel arra, hogy az újfalusi imateremben minden vasárnap gyermek istentisztelet is tartatik, ami hathatóan ébreszti a vallásosságot és ápolja az egyházunkhoz való ragaszkodást és így pótolja az iskola hiányát; tekintettel végül arra, hogy ófaluban megmarad 6 osztályú felekezeti iskolánk s így ide hozhatják, akik akarják, gyermekeiket: mindezeknél fogva mondja ki az egyháztanács, hogy a külső vagy újfalusi részen levő iskolánkat szeptember 1ével sem nyitja meg, illetőleg azt teljesen bezsűnteti.”⁴³

Ezután a külső, újfalusi iskolapadokat a községi polgári iskola részére el is akarták adni, mert azok „régiek, rosszak, nem egyformák és nem is felelnek meg teljesen az imaterem céljának”,⁴⁴ s azok helyett imaterem céljára készített padokat rendeltek meg.⁴⁵

A politikai rendszer megszilárdulása, az oktatáspolitikai megnyugtató iránya visszaidézte az egyháztanács tagjaiban korábbi elszánásukat az újfalusi református hívek gyermekeinek taníttatásával kapcsolatban. Két év pauza után, 1921 nyarán a presbiterek egyhangúlag határoztak a „rákösüti

42 Az államosítással kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az már 1918 telén is felmerült kormánykörökben, Kováts J. István lelkész, teológiai tanár, aki ekkor a Vallási és Közoktatási minisztérium protestáns ügyek kormánybiztosa volt, igyekezett megakadályozni a próbálkozásokat. A tanítóképzők elvétele igen erős szándék volt, mikor pedig a Kommunisták Magyarországi Pártja átvette a hatalmat, s kikialtotta a Tanácsköztársaságot, az egész államosítást általánossá, minden iskolára kiterjesztették. Az államosítás terve a kormányzati körök bizonyos szintjén megmaradt a proletárdiktatúra után is, legalábbis a fővárosi iskolákkal kapcsolatban. S. Heksch Ágnes: Törekvések a fővárosi iskolák államosítására (1919-1921). In: Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII-XX. századi történetéből. Szerk.: Mészáros István. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980., 243-255.o.

43 Róre 1919. augusztus 26. – A felsorolt szempontok mindegyikével lehetne vitatkozni, de talán a legszembetűnőbb és legellentmondásosabb az a hivatkozás, miszerint csak 65-70 gyerek jár az iskolába, hiszen korábban maga a Presbitérium határozott úgy, hogy a túlszűfolttság és a fegyelméletlenség kiküszöbölése miatt csak 70 tanulót vehetnek fel. Róre 1912. szeptember 1.

44 Róre 1919. szeptember 24.

45 Róre 1919. december 7.

iskola” felállításához szükséges 30 db két üléses használt nagy (V.-VI. osztályos) fapad összesen 9000 korona összegig való vásárlásáról,⁴⁶ szeptemberben pedig a tantestületi ülés három osztály megnyitását és 60 gyermek felvételét rendelte el.⁴⁷ Ez meg is történt, de nem volt zökkenőmentes: egy panasz is megemlíttetik, miszerint Horváth József tanító úr a III. osztályt nem nyitotta meg. Eljárását utólag azzal indokolta, hogy a III. osztályba annyira kevesen jelentkeztek, hogy „kedvükért nem lett volna érdemes osztályt nyitni”.⁴⁸ Az elnök, Benkő István lelképásztor ezt az indoklást elfogadhatónak találta, de „tanító úrnak ezt a körülményt be kellett volna jelentenie, s a III. osztály beszüntetéséhez legalább elnök hozzájárulását előzetesen kikérni”.⁴⁹ De még egy évvel később is gondot okozott az iskola státusza, működik-e vagy nem, mert maga az újfalusi tanító küldte be az ófalui iskolába a gyermekek egy részét, a többi pedig a községi vagy állami intézménybe iratkozott, így a tanítást ott nem lehetett megkezdeni. Az egyháztanács kérdőre vonására Dr. Szabó Ferenc, aki ideiglenes jelleggel volt csak tanító Újfaluban, azt válaszolta: „azt hitte, hogy az ottani osztály az idén a belső iskolába olvasztatik”. Az egyháztanács kötelezte Szabót, keresse fel a szülőket, hogy írassák át gyermekeiket, s az iskola megnyitásáról egy héten belül tessen jelentést.⁵⁰

Az iskola a továbbiakban gond és panasz nélkül működött tovább, mindössze annyi változás történt, hogy a belső, ófalui iskolából nyugdíjba

ment Kovács Zsigmond helyére Horváth Józsefet választották,⁵¹ így az Újfaluba kellett tanítót hozni. Özv. dr. Aracs Istvánnét, szül. Benkő Gizella okleveles tanítónőt hívták meg, aki már 1914-1918 között a belső iskolában helyettesként tanított,⁵² s azután is alkalmazásban maradt.

Újváros, bővülő iskola

1928-ban de facto függetlenedett Újváros⁵³ a rákospalotai egyháztól,⁵⁴ így az iskola is átkerült az újonnan alakuló egyházközség kezelésébe. Még ez évben a tanterem-bővítés kapcsán jó ideje húzódó ügyet a helyi hívek szándékának megfelelően felülvizsgálta az újfalui parochiális tanács: az iskolaépületben istentiszteleti célra használt terem átalakítása, kibővítése helyett templomépítést határozott el, amely változást az esperesi engedély is jóváhagyott.⁵⁵ Ennek érvényesítése, a templomépítés megvalósítása azonban pénz híján még jó ideig nem kezdődhetett el, így viszont az iskolabővítés is váratott magára. Ráadásul az újonnan megválasztott lelképásztor, Szabó Miklós álláspontja is más volt a kérdésben: nem tartotta vállalhatónak azt a kockázatot, amit az egyházközség anyagi és lelki fejlődésének a templomépítéshez felveendő kölcsönök általi megkötése hozna.⁵⁶ Ezért egy újabb határozatot hoztak 1929 áprilisában: a parókia

46 Róre 1921. június 23.

47 Róre 1921. szeptember 11.

48 Uo.

49 Uo.

50 Róre 1922. szeptember 9.

51 Egész pontosan már 1919 augusztusában, mikor az újfalui iskolát megszüntették, bekerült Ófaluba, az újfalui iskola újraindításakor ismét kihelyezték. - Megválasztása ugyanakkor nem volt egyhangú, az egyháztanács hét tagja szavazott mellette, tizenegyen viszont nem támogatták, igaz, nem is elleneztek, egyszerűen nem szavaztak. Ennek oka az volt, hogy Nyikos László tanítót szerették volna Kovács utódaul, de Nyikos nem jelentkezett, hiába biztatta őt több presbiter, de még maga Horváth József is. Róre 1922. szeptember 9.

52 Róre 1922. szeptember 9. – A háború négy éve alatt a katonai szolgálatot teljesítő Nyikos Lászlót helyettesítette.

53 Rákospalota 1923. évtől már városi rangon szerepelt.

54 Róre 1928. január 31.

55 Róre 1928. március 12.

56 Róre 1929. április 18.

Szakál Vince kántortanító

fel helyettesítőként, két osztályt bízva rá.⁵⁹ Az ideiglenesnek szánt megoldás maga is csak rövid időre szólt, ugyanis özv. dr. Aracs Istvánnét megválasztották az óvárosi negyedik tanítói állásra. Új kántortanítót kellett választani. 1929 őszén 13 pályázat érkezett, ezekből négyet hallgatott meg, végül kettőt emelt ki a presbitérium, mint akik megfelelnek minden kritériumnak. Szakál Vince tápi tanító munkahelyi meghallgatása után egyhangú lelkesedéssel választották meg Szakált.⁶⁰

épületét (amelyben az iskola is működött), egy emelettel megtoldják, ott két iskolatermet, tanítói, és ha lehet, iskolaszolgai lakást alakítanak ki. A gazdasági háttér szűkössége miatt önerőből nem gondolhattak a terv megvalósítására, így az államhoz fordultak segítségért.⁵⁷

Ugyanakkor a tanulók nagy létszáma gondot jelentett az elhelyezésükben és a tanításukban is. Utóbbit özv. Aracs Istvánné mellett az új lelkipásztor felesége, Szabó Miklósné Kenessey Sarolta igyekezett segíteni az oktatási-nevelési munkát. 1929 tavaszán második tanítói állás szervezését mondta ki a presbitérium, de annak fenntartására anyagi fedezetük nem volt, így a Vallási és közoktatási minisztériumtól kértek támogatást.⁵⁸ Mivel ennek egyik feltétele a megfelelő tanulói létszám, s mert ez nyár közepén még nem volt meg, a presbitereket és az egyháztagekat arra kérték és biztatták, hogy „toborozzanak” gyerekeket. Ez olyannyira jól sikerült, hogy szeptemberben már kilencvennél is több beiratkozott tanulója volt az iskolának. Ez pedig felerősítette a tanítói létszám hiányát. Egy helybéli munka nélküli okleveles tanítónőt, Pályi Ilonát vették

Az emeleti ráépítésre igényelt államsegélyt elutasították, így továbbra is halaszthatatlan volt az iskolaterem bővítése. A nemrég önállóvá lett egyházközség tagjaiban nagy vágy és elvárás volt az immár három évtizede ígért, de meg nem valósult templomépítés. Ennek következtében, mint fentebb néhány bejegyzésből is láthattuk, hol egyik, hol másik építkezés került előtérbe. 1930 májusában dr. Gyökössy Endre főgondnok viszont arról beszélt, hogy immár „az iskolaterem átalakítása oly szükség, mely a templomépítéssel párhuzamosan fennáll”, a bővítés az egyházi élet számára is előnyös, mert templomi istentiszteletükig az átalakítással nagyobb hely lenne a hitéleti alkalmakra is, s mert később, templomuk elkészülte után is hasznos lesz a nagyobb iskolaterem. Ráadásul az átalakítás költségei minimálisak, nem veszélyeztetik a templomépítést.⁶¹ A presbitérium meg is szavazta végül a munkát, amivel július 31-án megbízták Andrassy János építőmestert, hogy augusztus végére végezze el a bővítést.⁶² Szeptember elején már jelentést is tett a gondnok a belső munkák, ablakfelújítás, dobogókészítés teljesítéséről és az

57 Uo.

58 Uo.

59 Róre 1929. szeptember 12.

60 Róre 1929. december 12. - A gondnok beszámolt, hogy „Tápra mentek meghallgatni Szakál Vincét, akiről mindenki, még ellenségei is, akivel először beszéltek, a legjobbbat mondták, semmi kifogásolhatót nem találtak”. Uo.

61 Nem véletlenül kellett megindokolnia ilyen alaposan az iskolai tanterem kibővítését, hiszen a presbitériumban is nagy tábora volt a templomépítésnek.

62 Róre 1930. július 30.

63 A famunkákban sokat segített id. Rózsa Lajos presbiter is. Róre 1930. szeptember 7.

iskolai padok és íróasztal beszerzéséről.⁶³ Mind- ezért a következő canonica visitatio idején az esperes elismerését fejezte ki.⁶⁴

Tanítói téren ismét változás történt: a presbitérium a kevés tanuló miatt egy tanítót elegendőnek tartott, ezért 1931 nyarán felmentette Pályi Ilonát, s úgy döntött, ha a következő iskolai évre növekszik a gyerekek létszáma, ismét helyettest választanak majd.⁶⁵ Ez meg is történt, hiszen az átmeneti csökkenés után ismét kilencven fölötti lett a beiratkozottak száma 1932 őszén (míg előző tanévben 76, az újban 91 tanuló). Próbatanítás után Liksay Sándort választották meg helyettes tanerővé.⁶⁶ Liksayval egyrészt elégedettek is voltak, másrészt folyamatosan magas volt a tanulói létszám is,⁶⁷ ezért viszonylag sokáig, 1934. szeptember 18-ig helyben is maradt. Ekkor is csak azért ment el, kérve felmentését, mert zeneakadémiai felsőbb tanulmányait akarta folytatni.⁶⁸ Helyére Zsebők Kornéliát vették fel, de őt a minisztérium a következő év tavaszán áthelyezte Nyírbátorba, így újra helyettest kellett keresni. Az új kisegítő tanítót a feladott hirdetésre jelentkező negyven pályázó közül Kotzó Ilona személyében találták meg, aki „úgy taní-

tásban, mint harmónium és éneklésben kiváló teljesítményt mutatott”,⁶⁹ s aki Rákospalotáról származó lelkészcsalád gyermeke volt, így „megbízása esetén hazajönne”.⁷⁰ Egy hónappal később, a tanítási év lezárultával Szakál tanító jelentést tett új segítőjéről, dicsérte őt, „mely szerint komolyan és jó igyekezettel lát hozzá munkájához és az óhajtott jó eredményt” el is várhatják tőle.⁷¹ Egy évvel később is dicsérték Koczó (ekkor a jegyzőkönyvekben már így írták) Ilona helyettes tanítónőt: „folyó évi tanítási eredménye messze felülmúlta a múlt évit, bár az egész osztály fegyelmezése és állandó fegyelemben tartása terén marad kívánnivaló”.⁷² Ezért a következő iskolai évre is alkalmazták a korábban is adott évi 100 pengő díjazás ellenében.

Szakál Vince és a kisiskolások egy csoportja

64 Róre 1931. április 25.

65 Róre 1931. július 8.

66 Róre 1931. október 18.

67 Minden évben 100 fölött volt a beiratkozottak száma.

68 Róre 1934. szeptember 18.

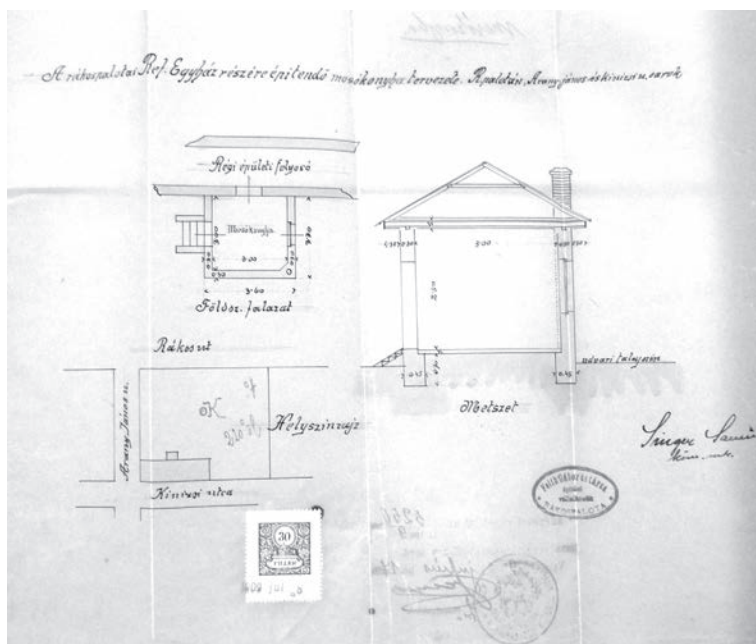
69 Róre 1935. március 26.

70 Uo.

71 Róre 1935. május 28.

72 Róre 1936. június 14.

1935 nyarán az iskolaépület átalakításáról gondolkoztak. De nem fogtak hozzá, mert egyrészt a tervek nem voltak jók, másrészt drágának találták a lehetséges költségeket, s a már épülő templom befejezése fontosabb volt, minthogy nagyobb összeget vonjanak el e céltól. A kérdéshez a következő év májusában visszatértek. Ekkor már a templom kész volt, így foglalkozhattak az iskola átalakítási terveivel. Amit azért kellett körültekintően kidolgozni, mert nem csupán két, hatvan-hatvan gyermek számára is megfelelő nagyságú tanterem kialakítását kellett megoldani, hanem a termékhez előszobát, s azon kívül a segédlelkész számára egy kisebb szobát is le kellett választani.⁷³ Az esperesi jóváhagyás után a munkával ifj. Mocsári András egyháztagot bízták meg, aki munkadíjat nem kért, csak az anyagköltséget kellett kifizetni, így jóval olcsóbb volt az építkezés, mint más ajánlatok számításai szerint lett volna.⁷⁴ Az átalakítás után még a tanítói lakás megépítése is esedékes volt. Az 1898-ban épített házban a tanítás céljaira kialakított helyiségek, mint láttuk, egyre inkább teret hódítottak. A lelkésznek és a segédlelkésznek volt még itt kisebb lakása, a kántortanítónak eleinte béreltek, majd miután a templom- és iskolatelek nyugati oldalán egy, az egyháztól üzletnek bérelt építményt az addig használó felmondta, azt átépítették kántorlakásnak. Az államhoz az iskola és a tanítói lak építésére beadott kérelmek továbbra sem nyertek támogatást, így az eredeti

épület bővítése (hozzá- vagy ráépítéssel) nem valósulhatott meg.

Szintén az állami segítytől függött egy teljes állású második tanítói státusz létrehozatala. Az erre vonatkozó kérvényt az egyházközség 1929-től minden évben beadta, megújította. Visszatérő indok volt a gyermekek nagy száma,⁷⁵ és az, hogy gazdasági ereje önállóan a gyülekezetnek nincs ezt az állást létrehozni és fenntartani. 1937 decemberében Szakál Vince kultuszminisztériumi látogatása után jelentést tett a presbitériumnak, s azon reményének adott hangot, hogy a kezdő tanítói fizetés 20%-ának önereje mellett megkapható lenne az állami fizetésekiegészítés 80 pengős határig. Ez azért is fontos, mert állami kisegítő tanító alkalmazásával összesen három tanítós lenne az iskola, ezzel lehetővé tennék a 100 fő helyett 150-160 tanuló beiratkozását,⁷⁶ ami a református szülőknek is nagyon fontos lenne. A hosszú, hol nyugodt, máskor pedig türelmetlen várakozás végül gyümölcsösé érett: 1938 decemberében levelet kapott az egyházközség, miszerint

73 Még azt is előírták, hogy a hangszigetelés miatt a két termet elválasztó falnak 30-asnak kell lennie. Róre 1936. május 15.

74 Uo.

75 A beiratkozottak létszámának alakulása: 1930-31: 76; 1931-32: 91; 1933-34: 115; 1934-35: 112; 1936-37: 107; 1938-39: 111.

76 Róre 1937. december 15.

Máté János kántortanító

Egyébként a tantermekről megállapították, hogy tágas, s hogy új padokat kaptak az I-II. osztályos tanulók. Kiemelték, hogy a III-IV. osztályosok termében a fekete táblán kívül falra festett, zöld, lemosható táblát használtak, ami leginkább a földrajztanításban volt hasznos segédeszköz.⁸⁶ A 137 beiratkozott kisdíák az ifjúsági könyvtár 78 példányából válogathatott, míg a tanítók részére 35 műből álló könyvtár állt rendelkezésre.⁸⁷ A jelentésből megtudhatjuk, hogy 1940 decemberében szülői értekezletet tartottak „Az iskola és a szülői ház” címmel, hatvan résztvevővel. Ekkor határozott arról a tantestület, hogy figyelmeztető könyvet vezet be a gyerekek munkájának és magaviseletének ellenőrzésére és a szülőkkel való állandó kapcsolat fenntartására.⁸⁸

„missziói Lélek szétáradása meglátszik a növénydekeken is”. Fontos megállapítása, hogy „a hit és a tudás karöltve jár” itt, „még pedig a hitből következik a tudás”.⁸² „A küszöbön átlépve azonnal látni, hogy a tanítók nem pusztán a fizetésért dolgoznak, hanem missziói lélekkel végzik munkájukat.”⁸³ A tanítói munkán túl részt vettek a belmissziói munkában. Megemlíti a jelentés, hogy tiszták, tágasak és világosak voltak a tantermek. Az 1939–1940. tanévben az ifjúsági könyvtár adakozás és vásárlás útján gyarapodott, a kezdő 58 darab könyvről 77-re nőtt az állomány. A szegény tanulóknak a beiratkozási díj egy részéből tankönyveket, irkákat és írószereket vásároltak.⁸⁴ A következő, 1940–41-es tanévről is készült egyházmegyei vizsgálat és jelentés. Ebben kiemelték egy fontos és nagy előnyét az újjvárosi iskolának: „tágas, befásított udvara van, amely szabadlevegős iskolai tanításra is nagyon alkalmas, a tanítók fel is használják erre a jó alkalmat”.⁸⁵

1941-ben a Vallási és közoktatási minisztérium kötelezte az egyházat V-VI. osztály azonnali, szeptemberi, s a nyolcosztályos elemi iskola fokozatos megszervezésére és bevezetésére. Ez, minthogy eddig négy osztályban működött az újjvárosi intézmény, viszonylag nagy változást jelentett, ugyanakkor –mint fentebb már láttuk– felvetődött már korábban is, 1937-ben a több tanulóval, több osztállyal indítandó iskola gondolata. Az egyházközség iskolaszéke azt a döntést hozta, miszerint ha az V. és VI. osztályba iratkozók száma nem éri el a harmincat, akkor megszervezik a VII. osztályt is, egyébként csak a következő tanévben indítják el. Augusztus végéig 127 gyermeket írtattak be az iskolába, ami ugyan egy átlagos osztállyal nagyobb, mint az addigi tanulói létszám bármikor is volt, de a felsőbb osztályokba kevesen jelentkeztek, az

82 Pestkönyéki Református Egyházmegye közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp., 1940. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Pestkönyéki egyházmegye iratai (a továbbiakban: RL), A/8.

83 Uo.

84 A könyvtár vásárlás útján való növekedését is a beiratkozási díjak egy részéből fedezték. Uo.

85 RL A/8 56.o.

86 Uo.

87 RL A/8 57.o.

88 Uo.

ötödikbe tízen, a hatodikba tizenketten, így el kellett indítani a hetedik és a nyolcadik osztályt is (előbbibe négyen, utóbbiba öten kérték felvételüket). Ugyanakkor a tanulók számának növekedése szükségessé tette harmadik tanerő alkalmazását. A presbitérium választása Szépe Olga okleveles tanítónőre esett, aki az előző évben kisegítőként már tanított az iskolában, s aki egyébként Szépe Antal presbiter lánya és Szakál Vince egykori kántortanító távoli rokona volt.⁸⁹ A megnövekedett létszám miatt hét új padot is be kellett szerezni. Október elejére 182 főre gyarapodott az iskolások száma, majd néhány hét múlva már 192-re.⁹⁰ Ez megerősítette a harmadik tanerő beállításának tervét, akinek a fizetését helyben nem tudták volna kigazdálkodni, ezért államsegélyért folyamodtak, amit a következő év májusában meg is ítéltek Újváros számára. Ekkor a második és harmadik tanítói állás meghirdetéséről is döntöttek, mert Szásziné Koczó Ilona tanítónő távozása biztossá vált.⁹¹ Nyáron az állásra jelentkezettek közül Máté Jánost és feleségét, Tóth Ilonát, tápi tanító-házaspárt választották meg.⁹² Végül mégsem ők kezdték a szeptemberi iskolaévet: Máté Jánost nyolc hetes katonai kiképzésre hívták be, így helyettessé kellett beállítani. Ismét Szépe Olgát kérték fel a szolgálatra.⁹³ Az iskola felszereltsége is változott: új mosdót kaptak a felsőbb osztályok tanulói, a Máté-házaspár tanítást segítő saját beszerzésű képei kerültek a falakra, kisebb javítások történtek (korklát, melléképületek), új számológépet vásároltak,

ugyanis a régi a rosszul záró szekrényből eltűnt (a szekrényt is kijavították).

Az 1941-42. tanévről is készült egyházmegyei beszámoló. Ebből derül ki, hogy Csizmadia és Szásziné mellett kisegítőt is alkalmaztak, Györke Irmát. Ő foglalkozott az V-VIII. osztályokkal. Még így is az alsósoknál a két-két osztályban igen sokan voltak, 68-an és 75-en, jóval többen, mint amennyi az állami iskolák átlagos osztálylétszáma (40-50 fő) volt.⁹⁴ Az előző évben bevezetett, a tanulók szorgalmáról és magatartásáról hírt adó értesítő könyv használatát a tanítók áldásosnak mondták. Az előírt szülői értekezletet is megtartották, az ezen elhangzott előadás címe „Mi a szülői értekezlet célja? A gyermek szellemi, erkölcsi, testi képességei és fogyatkozásai” volt. A befizetett beiratkozási díjból a tanítói könyvtárt nem, de a segélykönyvtárt gyarapították, hogy lehetőleg a gyermekek 70%-át elláthassák könyvekkel.⁹⁵

A következő tanév beiratkozási számát az egyházmegyei jelentés 163 növendékben adta meg. Az 1942-43. iskolai év I-II. osztályos gyermekei nem voltak elég fegyelmezettek a vizsgálat idején, amit az állami népiskolai előadó is megállapított. Az ellenőrzések a III-IV. osztályoknál nem csak „példás tudást és rendet” állapítottak meg, de kiemelték a tornagyakorlatok gondosságát, változatosságát, szakszerűségét. A felsőbb tagozatok a vizsgálat idején nem voltak az iskolában, őket délután tanították. A beszámolóból

89 Róre 1941. augusztus 28. – Szépe Olga később dr. Hajdú Gyula presbiter-orvos felesége lett. Mindketten sokáig szolgálták hűen a gyülekezetet, Hajdú Gyula tisztelt és elismert rákospalotai orvosává vált.

90 RL A/8 94.o.

91 Róre 1942. május 25. Magyaróra választották meg tanítónak.

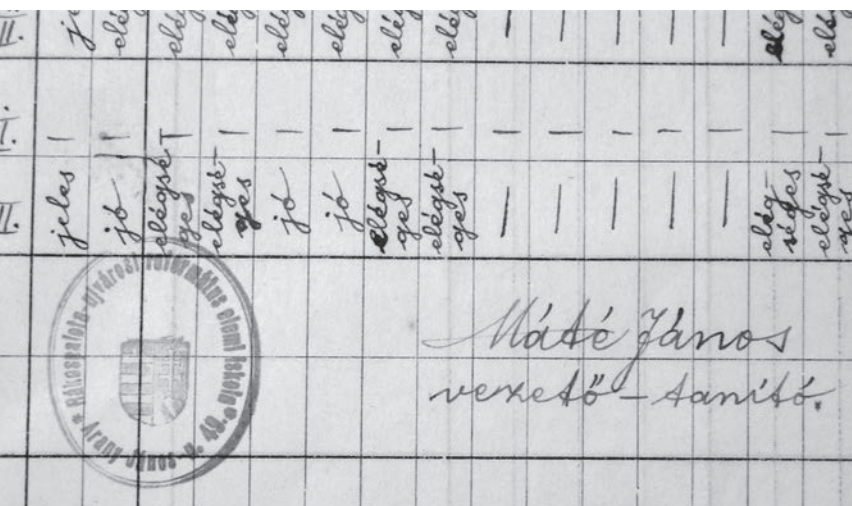
92 Az iskolaszék által készített minősítési táblázat alapján, s az iskolai tanítás-nevelés és az egyháztársadalmi szolgálat szempontjából is őket ítélték legmegfelelőbbnek és a „közhangulat” is mellettük állt. RÓRE 1942. július 16.

93 Egyébként novemberben Mátét újra behívták, hathetes fegyvergyakorlatra kötelezték, 1942 telétől 1943 őszéig pedig nyolc havi frontszolgálatot teljesített.

94 RL A/8, 94.o.

95 Uo.

96 Amelyek ezek voltak: október 6., október 31., március 15., madarak és fák napja, anyák napja. RL A/8 1943., 71.o.

Déjá vu

Az 1944. évben a világháború elérte Magyarországot, Budapestet, Rákospalotát, az újvárosi iskolát is. Ellentétben az első világháborúval, az épület, a tanterem nem maradtak „érintetlenek”. Már az év elején a városi Levente Parancsnok-

ság kérte az egyházi helyiségek használatát leventeoktatásra. Ahogy a front közeledett, úgy sűrűsödött a katonai igény az iskolára vonatkozóan is. A leventeoktatás után vagy épp mellette, párhuzamosan vele, gyakorlatozások folytak a kertben, templomban, majd az ősszel, de még inkább decembertől katonai szállássá lettek az iskolatermek: a templomtornyot tűzérési megfigyelőállásként használó egység tagjai húzódtak meg itt. Kisebb csoda, hogy az épület nagyobb kárt nem szenvedett, ehhez az is kellett, hogy egyszer egy becsapódó bomba nem robban fel, „csak” a cserepeket és a tetőszerkezetet rongálta meg. A tanítás 1945. február 16-tól folytatódott 139 növendékkel. Az alsóbb osztályok ötvenes létszámmal indultak, míg a felső osztályokba 25 volt a beiratkozottak száma, ezeknek csak a fele járt iskolába, azért is, mert a beiratkozott növendékek közül néhányan vidékre költöztek.¹⁰¹ A szeptemberi iskolakezdesre tovább csökkent a tanulói létszám, mindössze 127-en iratkoztak be, de később még nőtt a növendékek száma, összesen végül 139 tanuló járt az iskolába.¹⁰² Az ötödik osztályba nem jelentkezett senki, így azt nem is indították el. Ez a tény a presbitérium szerint az iskola felső tagozatának fokozatos visszafejlődését fogja hozni.

kiderül, hogy az iskolai ünnepélyeken kívül⁹⁶ decemberben előadást tartottak, amelynek bevételét a szegény gyermekek megsegítésére fordították.⁹⁷ Megdicsérték az iskolai énekkart és vezetőjét, Csizmadia Imrét is, amiért több alkalmon (ünnepélyek, református művészestély, egyházzenei hangverseny) magas színvonalú előadást tartottak.⁹⁸ Az egyházközség beszerzett 60 pengő értékben tankönyveket is. A tanítói és az ifjúsági könyvtár is gyarapodott, előbbi kettő, utóbbi három könyvvel, így ekkor már 61, illetve 81 példány állt rendelkezésre. A segélykönyvtár is nőtt 50 művel, immár 365 könyv tartozott ebbe a kategóriába.⁹⁹ Ahogy korábban is, ezeket a beiratkozási díjak egy részéből vásárolták. A könyv értékét mutatja az is, hogy az év végén 17 növendék kapott könyvjutalmat tanulmányi eredményéért. A korábbi hiányosságok pótlásáról jelentették, hogy az iskola beszerzett történeti faliképeket, zsinórirási táblákat, Himnusz-, Hiszekegy- és Szózat-táblákat, szemléltető képeket, földrajzi faliképeket, tankönyveket és írószereket.¹⁰⁰ Két szülői értekezletet is tartottak, amelyeken nagy számban jelentek meg az érintettek. Mindezek alapján Csizmadia igazgató és Máté Jánosné munkáját jelesnek értékelték.

96 A diákok a szeretetmunkában is részt vettek, a honvédek karácsonyára bélyeget és levelezőlapokat árusítottak, az Országos Református Szeretetszövetségen keresztül egy árvát, az orci Nagy Imrét 21 pengős pénzzadománnyal segítettek. Uo.

97 Ami egyébként „Csizmadia Imre igazgató odaadó munkáját és nagy zenei tudását igazolja”. Uo.

99 Ezen állományból kaptak kölcsön könyveket a szegény gyerekek. Uo.

100 Mindezeket összesen 160.50 pengő értékben vásárolták meg. Uo.

101 Róre 1945. április 8.

102 dr. Papp Gusztáv egyházmegyei népiskolai előadó tanügyi jelentése. RL D/195-ös doboz

Időközben személyi ellentétek is kialakultak: a Máté-házaspár és Csizmadia Imre igazgató-tanító¹⁰³ többször konfliktusba került egymással, a presbitérium jó néhányszor felszólította őket a békés együttműködésre. Legelőször 1945 szeptemberében, utoljára 1946 októberében intette meg és figyelmeztette a presbitérium Máté Jánost. De közben dicséretet is kapott: 1946-47-es iskolai év folyamán, amelyre 163 gyermeket írtattak be, kiemelkedő alkalom volt az „iskolai tornász”, ami a svédok tiszteletére rendezett ünnepség volt, s amelyen az iskola növendékei tornabemutatóval szerepeltek Máté János tanító vezetésével.¹⁰⁴ Ebben az évben ismét dicséretet kapott az ének-tanítás és a növendékek énekelőadása.¹⁰⁵

Az újvárosi iskolát érintette a svéd gyermekétkeztetési segély: 1946 őszén és a következő év tavaszán is, összesen négy hónapon keresztül „tápláló és ízes” ebéddel biztosítottak ellátást a gyerekeknek.¹⁰⁶ A magyar államtól is érkezett segély: Csizmadia Imre igazgató-tanító utánjárása folytán a Vallási és Köznevelési Minisztérium az iskola újjáépítésére, mindkét terem padlózására 1000 Ft összeget utalt ki. Az előirányzat 2500 Ft volt, de az igazgató szerint „további 2000 Ft kiutalása is komolyan remélhető” volt.¹⁰⁷

A nehézségek ellenére 1947 őszén az igazgató-tanítói jelentés szerint az I-IV. osztályok létszáma szükségessé teszi negyedik tanítói állás szervezését. Állami fizetéskiegészítéssel tudná csak megszervezni az egyházközség, ezért segélyhez is folyamodtak. Ám nemhogy egy újabb tanterv érkezett, még el is ment egy: Csizmadia Imrét novemberben megválasztották Füzesgyarmaton,¹⁰⁸ s ő el is fogadta a hívást. Így új első számú kántortanítót kellett keresni. A pályázaton jelentkezők közül Kardos Pált tartották a legalkalmasabbnak, így december 7-én megszavazták az állásra.¹⁰⁹

Talán egy új eredményes korszak előtt állt az iskola, amikor is politikai-ideológiai döntés következtében búcsút kellett mondani a hagyományoknak, intézménynek, jövőképeknek. Az egyre erőteljesebben és nyíltabban folyó „népi demokratikus” jelszóra hivatkozó diktatúra elérkezettnek látta az időt a politikai ellenzék, eltérően gondolkodók megtörése és megsemmisítése után a társadalom más részei felé fordult. Az ideológiai kérdésekben igen fontos oktatás következett.¹¹⁰ Természetesen a gyerekek érdekeire, az egyházi iskolákban való helyzet tarthatatlanságára, a reakció ezen körökben való fennmaradására és térnyerésére, általában a „népi demokrácia” érdekeire hivatkoztak.

103 1941-től töltötte be ezt a tiszteletet, aminek létrehozását törvény írta elő. A presbitérium 3 évente választott igazgatót, Csizmadia megbízatását mindig meghosszabbította. Legutoljára 1947. szeptember 28.

104 Róre 1947. június 22. – 1948 nyarán Máté János egy presbiterrrel, majd a presbitériummal is összetűzésbe került, lemondott tanácsai tiszteletéről. Munkaviszonyát a presbitérium a kántorságával kapcsolatos sok peres és panaszos ügye miatt az ő és felesége munkáját megköszönve megszüntette. Fél év múlva azonban az egyházi bíróság visszahelyezte állásába.

105 Mady Gyula egyházmegyei előadó tanügyi jelentése. RL D/195-ös doboz.

106 Róre 1946. szeptember 29. és 1947. május 11. – Az akcióról bővebben: http://bpxv.blog.hu/2013/07/29/sved_radda_barnen_rakospalota

107 Róre 1946. október 27.

108 Róre 1947. december 7. – Más adat szerint Füzesabonyba választották meg.

109 Fél éves huzavona után 1950 decemberében lemondott állásáról (ami ekkor már csak a kántori teendőket jelentette).

110 Már 1945 tavaszán megkezdődött a támadás a rendszer ellen azzal, hogy a Szabad Nép április 15-i számában a reakció újjáéledésének színhelyének nevezték a köznevelést. Kardos József: Iskola a politika vonzásában (1945-1993). Bp., Gondolat, 2007., 17. o. - A kutatások szerint a politika államosítási szándékának első komoly és konkrét jelzése 1947. február 17-re datálható. Ez év decemberében előbb Révai József kultúrpolitikus, a Rákosi-rendszer teljhatalmú kultúra-irányítója, majd Ortutay Gyula vallás- és köznevelési miniszter is konkrét állami szándékokat mondott ki nyilvános rendezvényen, Ortutay egyenesen egy debreceni értekezleten beszélt a tervezett rendelkezésekről: az iskolák államosításáról, egyházi oktatási intézmények oklevél- és bizonyítványkiadási jogának megszüntetéséről, az állami pénzügyi támogatások befagyasztásáról, a nem állami iskolák hallgatói létszámának csökkentéséről, az egyházi intézmények különböző módokon való visszafejlesztéséről. Rákosi Mátyás az eredményekkel elégedetlen volt, így a totális módszert és az államosítás felgyorsítását kérte az 1948 eleji politikai bizottsági üléseken. Az iskolák kérdését összekapcsolták a kezdetektől az állam és az egyház szétválasztásának kérdésével, ezért végül 1948. október 7-én, a református egyházzal megkötött egyezmény részeként írták le az oktatási intézmények államosítását. A kérdést alaposan kutatta és közreadta Dr. Horváth Erzsébet az „A református iskolák államosítása Magyarországon (1945-1948)” című könyvében.

A presbitérium a zsinati tanács által küldött levél miatt 1948 júniusában foglalkozott először a kérdéssel. A jegyzőkönyv szerint „minden presbiter megérezte és világosan átlátta”,¹¹¹ hogy az egyház történelmi és sorsdöntő pillanatot él. A presbiterek szerint önként ugyan nem mondhat le az egyház az iskolákról, de „meghajolhat a kormányzat meg nem változtatható akarata előtt –a kultúrharc és egyéb összeütközések elkerülése végett- és szándékolt intézkedéseit tudomásul veheti”.¹¹² A rákospalota-újívárosi presbitérium azzal a javaslattal élt a zsinat felé, hogy biztosítsa az államnál négy fiú és négy leány intézet megmaradását; biztosítsák a kötelező vallásitanítást az állami iskolákban is; az elvett iskolák „szerény pótlására” három gyermekújság megjelenetésére kapjon az egyház engedélyt; a szeretetintézményekről, diák- és tanoncotthonokról, ezek szervezéséről és fenntartásáról semmiképp ne mondjon le a zsinat; biztosítsa az állam azt, ha az egyház iskolák létesítésére és fenntartására adományt kap, akkor azt megtarthassa.¹¹³ Még volt egy pontja a javaslatnak, ami az újvárosi különleges helyzetet figyelembe véve fogalmazódott meg: „iskoláink épületét, ha az nem külön telken s nem külön építette, hanem be van ékelve az egyház más épületeibe (paplak, gyülekezeti helységek, otthonok, stb.), az egyház tulajdonába hagyassanak üresen. A különálló iskolaépületekért pedig méltányos kárpótlás adassék, s az iskolák termeit bizonyos alkalmakkor különféle egyházi munkára használhassuk, elsősorban pl. vasárnapi iskolai tanításra”.¹¹⁴ Tehát ugyanaz történt, mint majd’ harminc éve: az iskola államosításával az épület, amelyben a lelkészlakások is voltak,

elveszni látszott. Megoldást kellett találni. Mivel a párt által irányított állami szándék nem változott, a beiratkozás és a tanév el sem kezdődött. Az iskolát nem menthették meg (ahogy a református és a többi egyház sem tudta ezt elérni, csak elenyésző oktatási-nevelési intézmény maradhatott a felekezetek irányítása alatt), az oktatás megszűntével az iskolaépület tulajdonban tartása maradt elérhető célnak. Erre dr. Gyökössy Endre 1949 áprilisi javaslata volt az első próbálkozás, ami szerint az egyházköztség az iskolák államosítását intéző bizottság helyszíni szemléjekor ajánlja föl a Rákos út 77. szám alatti kántorlakást a melléképületeivel együtt az iskolaépületért, a „parochián lévő két szükségterem” helyett.¹¹⁵ 1950 februárjában felajánlották a kántorkert és a templomkert közötti területet, feltehetően vagy azért, mert a kántorlakás, mint cserealap, kevés volt, vagy azért, hogy esetleg megmaradjon az az épület is, s csak olyan területet adjanak át, amelyen az egyházköztség számára használható ház nem található. Ezt az ajánlatot ugyanezen év decemberében megismétlik: a 85x45 m pusztá telekről lemondának a főváros javára, hogy azon parkot hozzon létre. Végül mindkét „önkéntes” felajánlást elfogadta az állam, így tehát a kántorlakást és telkét, s a mellette lévő, templomkertig tartó területet is. Igaz, ez sem volt egyértelmű, egy 1951-es esperesi jelentés még úgy fogalmazott: „az iskola épületét és a vele egybe épített szintén veszedelemben forgó paróchiáját elvileg visszakapta [Rákospalota-Újváros] a helytük felajánlott kántori lakásért, de gyakorlatilag még mindig függő a helyzet”.¹¹⁶ Az üres telken épült fel húsz évvel később a XV. kerületi szakrendelő.

111 Róre 1948. június 10.

112 Uo. – A gyülekezetek többségében tisztán látták, hogy a kormány akarata, amivel szemben álltak, megmászhatatlan, a Zsinat bölcsességére bízták a kérdés intézését. Dr. Horváth Erzsébet: A református iskolák államosítása Magyarországon (1945-1948). A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Bp., 2014., 152.o.

113 Abban a reményben, hogy a jövőben új iskolák létrehozása „talán lehetséges lesz”. Róre 1948. június 10.

114 Uo.

115 Róre 1949. április 29.

116 Arra az esetre, ha nem oldódna meg az ügy, az esperes, Benkő István szerint a legfőbb egyházi hatóság közbenjárását kell kérni. – Egy ehhez az irathoz kapcsolódó jelentés szerint Rákospalota-Újváros 1 hold 122 négyszögöl földingatlant ajánlott föl az államnak. Óváros több, mint 7 holdat, a legtöbbet pedig Pestszentlőrinc-Központi Egyházköztség, valamivel nagyobb területet, mint 15 hold. - Esperesi jelentés 1951. szeptember 25. RL A/8-as doboz.

A bibliolvasó kislány

Talán különösnek is nevezhető, hogy az újfalui református elemi iskola születésével egy időben egy kislány is született itt, egy bibliolvasó kislány. Ez a csöppség egy szobor volt, dísz az iskola nyugati, Kinizsi utcai oldalán. Maga az építési vállalkozó kedveskedett a gyülekezetnek azzal, hogy saját költségén terrakotta „alakot” ajánlott fel az iskola építésével egy időben. „Egyháztanácsunk 'földmívelés és kertészet' feliratú, egy fiút és leánykát ábrázoló alakot választja ki a falba leendő illesztésül”. Tehát a megmaradt szobor, merthogy a fiú-alakról soha többé nincs tudomásunk, nem is biztos, hogy könyvet tartott a kezében, mint ahogy később már ábrázolták. Talán az iskola erősödése, fejlődése készítette a kislányt, hogy könyvet vegyen kezébe. Azt a kislányt, aki még a harmincas években, a következő említésekor nemtelen, „kisgyermek-szobor”-ként volt megemlítve. Az 1936 őszi iskolai javításkor, mikor a Kinizsi utcai rész fedélrészén dolgoztak, lekerült onnan az alkotás. Szabó Miklós lelképásztor a presbiteri gyűlésen így vezette fel a kérdést: „a kisgyermek-szoborcskát szembetűnő helyre kell állítani, mert ez ékes kifejezése annak, hogy a parókialis épület fedele alatt iskola működik”. Az új elhelyezést ajánlja a parókia vakablakában, az Arany J. u-i oldalon.

A visszaemlékezők szerint, s más adat híján, a szoborcška itt „élt” tovább, az államosítás után is a vakablakban maradt, csupán a hógolyózó gyerekeknek volt időnként céltáblája. 1986-ban, a Magyar Sáfárság temploma felszentelésének 50. évfordulójára a felújított templom főbejárata mellé került a kislány. Azonban még másfél évtizedet sem lehetett új helyén, az emberek között: 1999-ben a „bibliavasárnapot, március 7-ét követő hajnalon az egyházközség lelkésze és gondnoka döbbenet vették észre, hogy a szobor, a talapzatról vandál módon letörve eltűnt, csak a szétvert tégl- és betondarabok maradtak a leányka elárvult helyén”. Így írta meg a tragédia pillanatait Kiss Domokos lelkész az Életjelben (1999. X. évf. 3. sz., 5.o.). Minden bizonnyal az eset előtt néhány éve kiadott könyv téves adata jelenthetett motivációt a rablól(k)nak: a Palotai tegnapok című könyvben

bronzszoborként írtak róla, holott terrakotta volt, tehát az anyaga egyáltalán nem volt értékes, s mint műalkotás sem volt annak nevezhető. A története, hagyománya és jelkép mivolta tette az itt élők, a református hívők körében különlegessé a bibliolvasó kislányt. Olyannyira együvé tartozónak érezték magukkal és gyülekezetükkel, hogy 2000-ben a fiatal művész, gyülekezeti tag Borda Máttyás kezei és lelke újraformálták, s ünnepélyes alkalmat szánva a fölállításnak, a parókia belső, udvar felőli oldalán egy vakablakba helyezték a szobor másolatát.

Néhány éve ezt a bibliolvasó kislányt is ellopták...

A bibliolvasó kislány és az iskola emléktáblája

Az egykori iskolatermek ez idő alatt nem kerültek még vissza az egyházközség tulajdonába. Nem tudni, mikortól, de állami óvoda működött bennük, mivel helyszükében volt a kerületi tanács a kisgyermekek elhelyezésénél. A visszavételt sürgető fejlemény volt, hogy viszonylag váratlanul nyugdíjazását kérte Szabó Miklós újvárosi lelképásztor, aki 25 éve szolgált gyülekezetében. 1953 nyarán megválasztották az új lelkészt, Pintér Istvánt, akinek viszont nem volt lakása, mert Szabó Miklóst nem teheték az utcára, hely híján maradt a parókián, s az új lelkésznek béreltek lakást. A presbitérium úgy határozott, hogy az egykori iskolatermeket alakítják át lelkészlakássá, s abba költözhet majd Szabó Miklós és családja.¹¹⁷ Mivel azonban a helyzet önmagában is egyre inkább tarthatatlan volt, ráadásul a lakbér miatt a gyülekezeti kiadás is növekedett, mind jobban szüksége volt az egyházközségnek a termekre. Annyit tudtak elérni, hogy egy kis területet leválaszthattak az egyik helyiségből, hogy átmenetileg oda helyezték el a lelkész bútorait, amiket nem vihetett az albérletbe. Az állami óvodaépítés egyre toledott, Pintér és a presbitérium sürgetésére 1955-ben megkezdték, majd azon év májusában-júniusában ki is költözött az intézmény. Így júliusban megkezdték az egykori iskolatermek átalakítását.

Az újvárosi iskola szép történetét épp egy újabb fejlődési szakasz kezdetén törte meg és össze a pártállami diktatúra. Bár az épületet végül megtarthatta az egyházközség, az iskolája megszűnt. S ez alkalommal nem csupán „dicsőséges” 133 napra, hanem gyakorlatilag örökre.

Varga Józsefné, Margit néni így emlékezett 2007-ben még a Horváth József-féle időszakra: „Kisöcsémet hátra ültettük az utolsó padba. Volt egy kis palatáblája, palavesszője, aztán amikor már nagyon csikorgatta a vesszőt a táblán, a tanító bácsi súgta: 'Ülj mellé Margitkám, és próbáld meg elalattani.' Akkor becsavartam öcsémet egy nagy berlinerkendőbe, és többnyire el is aludt. Így éltünk. Jól esett a tanító bácsi türelme és szeretete.”¹¹⁸

Kertész Etelka pedig így idézte föl a majd' harminc évvel későbbi, Szakál Vince igazgatósága alatti emlékeit: „Mikor azt mondtam, hogy 1930-1934 között jártam ide az elemi iskolába, akkor az a korom szerinti hivatalos időt jelzi. Én azonban már 5 évesen oda jártam, mert a növekedés minden reggel elkísértem. Az órák alatt Szakál tanító bácsi térdén üldögéltem leginkább. Ezzel az iskola szellemiségét is szeretném jelezni. A tanító bácsi derűs, nyugodt ember volt, a légkör családias, nem érzékeltem soha feszültséget, vagy azt, hogy szorongani kellene a feladatok miatt.”¹¹⁹

Kerületünkben a református egyház több iskola-épülettel rendelkezett, de ezekből ma már egy sincs meg. Az emléküik viszont még él, olyan emberek vannak még közöttünk, akik nem csupán jártak ebbe az iskolába, de élő emlékezetük van a tanárokról is: Szakál Vincéről, Koczó Ilonáról, Csizmadia Imréről és a Máté-házaspárról. Tisztelet és köszönet jár nekik, hogy megőrizték és továbbadták ezt, s tisztelet és köszönet illeti az előttünk járó generációkat, akik ezért az iskoláért és ebben az iskolában szolgáltak, dolgoztak és tanultak.

117 Róre 1953. szeptember 24.

118 Jó Sáfár. A Szabó Miklós lelképásztor szellemi hagyatékát őrző alapítvány hírlevele. I. évfolyam 5. szám. 2007, tanévnyitó. 11.o.

119 Jó Sáfár, II. évf. 5.sz., 2008, Új kenyér, 10.o.